

**Канцэпцыя канстытуцыйнай
рэформы судовай улады
ў Беларусі**

ЗМЕСТ

Уводзіны	3
Канстытуцыйныя асновы судовай улады, замацаваныя ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь у 1994 годзе	3
Эвалюцыя канстытуцыйнай асновы судовай улады ў 1996-2022 гадах	6
Праблемы і недахопы судовай сістэмы ў Беларусі	10
Канстытуцыйная рэформа сістэмы правасуддзя ў праекце народнай Канстытуцыі	12

Уводзіны

Канцэпцыя канстытуцыйнай рэформы судовай улады ў Беларусі накіравана на ліквідацыю залежнасці судовай сістэмы ад палітычнай улады і стварэнне механізмаў, якія забяспечваюць незалежнасць суддзяў і справядлівае правасуддзе.

Асноўны акцэнт зроблены на неабходнасці фарміравання судовай сістэмы, якая будзе вольная ад уплыву выканаўчай і заканадаўчай галін улады. У дакуменце падкрэсліваецца важнасць забеспячэння незалежнасці суддзяў праз стварэнне Нацыянальнай рады правасуддзя, якая будзе адказваць за прызначэнне суддзяў, іх прасоўванне па службе і абарону ад знешняга ціску.

Канцэпцыя канстытуцыйнай рэформы судовай улады ў Беларусі прапануе некалькі ключавых новаўвядзенняў, накіраваных на абарону правоў чалавека і паляпшэнне прынцыпаў судовай сістэмы.

У новай сістэме правасуддзя гарантуецца, што правы чалавека будуць абаронены як асноўная каштоўнасць, і ўсе дзяржаўныя органы будуць абавязаны захоўваць і забяспечваць гэтыя правы. Уводзяцца дакладныя механізмы для абароны правоў грамадзян, уключаючы доступ да справядлівага і аператыўнага судаводства. Таксама ўводзіцца права на поўную канстытуцыйную скаргу, што дасць магчымасць грамадзянам аспрэчваць нарматыўныя акты, якія парушаюць іх правы, непасрэдна ў Канстытуцыйным судзе, а таксама засноўваецца інстытут Упаўнаважанага па правах чалавека. Гэта пашырае магчымасці абароны правоў і свабод грамадзян.

Істотныя змены датычацца прынцыпаў незалежнасці судовай сістэмы. Суддзі будуць прызначацца бестэрмінова, што забяспечыць іх абарону ад палітычнага ціску.

Апрача гэтага, рэформа прадугледжвае змены ў сістэме пракуратуры і адвакатуры. Паўнамоцтвы пракуратуры будуць скарачаныя, і яна засяродзіцца на крымінальным пераследзе і падтрыманні абвінавачання ў судах. У той жа час адвакатура атрымае канстытуцыйны статус незалежнага інстытута з рэальным самакіраваннем праз аб'яднанні адвакатаў, што абароніць яе ад дзяржаўнага ўмяшання.

У канцэпцыі таксама прапанаваны змены ў сістэме фінансавання судаў, каб выключыць уплыў выканаўчай улады на судовыя рашэнні праз фінансавыя механізмы.

У цэлым канцэпцыя накіравана на стварэнне прававой сістэмы, якая будзе эфектыўна абараняць правы грамадзян і забяспечваць справядлівае правасуддзе, грунтоуючыся на прынцыпах незалежнасці, законнасці і роўнасці бакоў у судовым працэсе.

Канстытуцыйныя асновы судовай улады, замацаваныя ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь у 1994 годзе

Галоўнай крыніцай, якая замацоўвае асновы функцыянавання і дзейнасці судовай улады ў Рэспубліцы Беларусь, з'яўляецца Канстытуцыя. Варта адзначыць, што гістарычна важную ролю ў станаўленне сучаснай судовай улады ў Беларусі адыграла "Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце Рэспублікі Беларусь"¹, прынятая 27 ліпеня 1990 г. Вярхоўным Саветам БССР, якая змяніла кардынальным чынам базавы элемент канстытуцыйна-прававога статусу судовай улады ў якасці самастойнай галіны ўлады (артыкул 7 Дэкларацыі).

Канстытуцыйныя прынцыпы судовай улады з'яўляюцца асноватворнымі для вырашэння ўсіх пытанняў арганізацыі і правядзення судовай дзейнасці, вызначэння ролі і месца судаў у

¹ Дэкларацыя Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь 27 ліпеня 1990 г. № 193-XII "Аб дзяржаўным суверэнітэце Рэспублікі Беларусь" Крыніца: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=v09000193> – Нацыянальныя правы Інтэрнет-партал Рэспублікі Беларусь

дзяржаўным механізме і палітычнай сістэме грамадства. У Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь 1994 года² закладзены фундаментальныя прынцыпы судовай улады, якія накіраваны на забеспячэнне яе незалежнасці, законнасці і справядлівасці. Гэтыя прынцыпы паслужылі асновай для арганізацыі і функцыянавання судовай сістэмы ў краіне і выказвалі асноўныя ідэі прававой дзяржавы.

Прынцып падзелу ўладаў з'яўляецца асноватворным для ўсёй сістэмы дзяржаўнай улады ў Рэспубліцы Беларусь (артыкул 6). Ён мае на ўвазе, што судовая ўлада дзейнічае незалежна ад заканадаўчай і выканаўчай уладаў. Гэта азначае, што суды не павінны ўмешвацца ў дзейнасць іншых галін улады, роўна як і іншыя органы не павінны ўмешвацца ў працу судов. Падзел уладаў забяспечвае сістэму стрымак і проціваг, якая прадукірае ўзурпацыю ўлады адной з галін.

Прынцып незалежнасці судовай улады з'яўляецца адным з ключавых. У артыкуле 110 замацавана, што суддзі пры ажыццяўленні правасуддзя незалежныя і падпарадкоўваюцца толькі закону. Гэты прынцып азначае, што суды і суддзі павінны быць вольныя ад якога-небудзь знешняга ўздзеяння, у тым ліку ціску з боку іншых галін улады, палітычных партый або прыватных асоб. Незалежнасць суддзяў забяспечвае аб'ектыўнае і бесстаронняе правасуддзе, што з'яўляецца асновай прававой дзяржавы.

Прынцып законнасці выражаны ў артыкуле 112 Канстытуцыі, дзе гаворыцца, што правасуддзе ажыццяўляецца на аснове Канстытуцыі, законаў і іншых нарматыўных актаў, якія прымаюцца ў адпаведнасці з імі. Судовая ўлада абавязана строга прытрымлівацца законаў і дзейнічаць у іх рамках, што забяспечвае правапарадак і абарону правоў грамадзян. Суддзі не маюць права прымаць рашэнні, грунтуючыся на палітычных ці асабістых перавагах, і іх абавязак - прытрымлівацца прававых нормаў.

Прынцып галоснасці і адкрытасці судовага разбору яшчэ адзін важны канстытуцыйны прынцып, замацаваны ў артыкуле 114. Усе судовыя працэсы, за выключэннем выпадкаў, прадугледжаных законам, павінны быць адкрытымі для грамадскасці. Гэта дае магчымасць грамадзянам назіраць за работай судов, павышае давер да судовай сістэмы і садзейнічае аб'ектыўнасці і бесстароннасці судовых рашэнняў. Адкрытасць судовага разбору таксама ўключае права грамадзян на ўдзел у судовых пасяджэннях і доступ да судовых рашэнняў.

Прынцып спаборнасці і роўнасці бакоў у судаводстве замацаваны ў артыкуле 115 Канстытуцыі. Ён мае на ўвазе, што ў працэсе судовага разбору бакі - абвінавачанне і абарона - маюць роўныя правы і магчымасці для прадстаўлення сваіх доказаў і аргументаў. Спаборнасць судовага працэсу садзейнічае аб'ектыўнаму разгляду справы і вынясенню справядлівага рашэння.

Раздзел "Асоба, грамадства, дзяржава" аб правах і свабодах чалавека ў Канстытуцыі 1994 года таксама змяшчае ключавыя прынцыпы, якія датычацца судовай улады. Гэтыя прынцыпы накіраваны на забеспячэнне справядлівасці і прававой абароны грамадзян.

Права на судовы кантроль за затрыманнем і арыштам (артыкул 25). Канстытуцыя прадугледжвае, што асоба, узятая пад варту, мае права на судовую праверку законнасці яе затрымання або арышту. Гэта палажэнне накіравана на прадукіленне незаконнага пазбаўлення волі і абарону грамадзян ад самавольства праваахоўных органаў.

Прэзумпцыя невінаватасці (артыкул 26). Гэты прынцып замацоўвае, што ніхто не можа быць прызнаны вінаватым у злачынстве, калі яго віна не будзе даказана ў законным парадку і ўстаноўлена прысудам суда, які ўступіў у законную сілу. Абвінавачаны не

² Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. Крыніца:

<https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyy-nae-prava-belarusi/kanstytutsyi-belarusi/kanstytutsyya-1994-goda/index.php#1994> – Нацыянальны прававы Інтэрнет-партал Рэспублікі Беларусь

абавязаны даказваць сваю невінаватасць. Гэта фундаментальнае становішча, якое гарантуе справядлівае судовае разбіральніцтва і абаране чалавека ад неабгрунтаваных абвінавачанняў.

Забарона на прымус да дачы паказанняў (артыкул 27). Ніхто не павінен прымушацца да дачы паказанняў ці тлумачэнняў супраць самога сябе, чальцоў сваёй сям'і ці блізкіх сваякоў. Гэты прынцып звязаны з правам на справядлівае судовае разбіральніцтва і абаронай ад самаагавора, што з'яўляецца важным элементам прававой сістэмы.

Права на судовую абарону (артыкул 61). Канстытуцыя гарантуе кожнаму права на абарону сваіх правоў і свабоды кампетэнтным, незалежным і бесстароннім судом. Гэтае права забяспечвае доступ да правасуддзя для ўсіх грамадзян і падкрэслівае важнасць судовай сістэмы як абаронцы правоў чалавека.

Права на юрыдычную дапамогу (артыкул 62). Гэтае права з'яўляецца важным элементам абароны правоў і свабод грамадзян у прававой дзяржаве. Канстытуцыя гарантуе кожнаму грамадзяніну права на атрыманне юрыдычнай дапамогі для ажыццяўлення і абароны сваіх правоў і свабод, у тым ліку права карыстацца ў любы момант дапамогай адвакатаў і іншых сваіх прадстаўнікоў у судзе. У выпадках, прадугледжаных законам, юрыдычная дапамога аказваецца за кошт дзяржаўных сродкаў.

Права бакоў на абскарджанне судовых пастановаў (артыкул 116). Гэта азначае, што калі адзін з бакоў не згодны з вынесеным судовым актам, ён можа падаць апеляцыю ў вышэйстаячы суд для перагляду справы. Гэта права накіравана на забеспячэнне прававой справядлівасці і кантроль за законнасцю судовых рашэнняў.

Судовая сістэма Рэспублікі Беларусь па Канстытуцыі 1994 года ўключае розныя ўзроўні судовай, у тым ліку Канстытуцыйны Суд, Вярхоўны Суд, Вышэйшы Гаспадарчы Суд, а таксама суды агульнай юрысдыкцыі.

Праўда ў адпаведнасці з Канстытуцыяй 1994 года Канстытуцыйны Суд быў аднесены не да органаў судовай улады, а да органаў дзяржаўнага кантролю і нагляду (раздзел VI Канстытуцыі). Пры гэтым статус Канстытуцыйнага Суда вызначаўся ў асобным раздзеле 6 (артыкулы 125–132).

Згодна з артыкулам 125, Канстытуцыйны Суд ажыццяўляе кантроль за адпаведнасцю Канстытуцыі нарматыўных актаў, якія прымаюцца рознымі органамі дзяржаўнай улады.

Канстытуцыйны Суд разглядае пытанні адпаведнасці законаў, міжнародных дамоваў і іншых абавязацельстваў Рэспублікі Беларусь Канстытуцыі і міжнародным прававым актам, ратыфікаваным краінай. Таксама ён мае права правяраць канстытуцыйнасць прававых актаў міждзяржаўных утварэнняў, у якія ўваходзіць Рэспубліка Беларусь. Ён мог разгледзець пытанне аб адпаведнасці нарматыўных актаў па прапановах органаў улады або па сваім меркаванні (артыкул 127). Канстытуцыйны Суд валодаў паўнамоцтвамі даваць заключэнне аб парушэнні Прэзідэнтам Канстытуцыі (артыкул 104).

Калі Канстытуцыйны Суд прызнае які-небудзь акт неканстытуцыйным, гэты акт страчвае юрыдычную сілу з моманту, які вызначаецца Канстытуцыйным Судом (артыкул 128). Заключэнні Канстытуцыйнага Суда з'яўляюцца канчатковымі і не падлягаюць абскарджанню (артыкул 129). Суд таксама можа прапаноўваць змяненні і дапаўненні ў Канстытуцыю і законы, якія павінны быць разгледжаны Вярхоўным Саветам (артыкул 130).

Суддзі ў Рэспубліцы Беларусь прызначаюцца ў адпаведнасці з усталяваным Канстытуцыяй парадкам. Вярхоўны Савет абірае Канстытуцыйны Суд, Вярхоўны Суд, Вышэйшы Гаспадарчы Суд (артыкул 83), а таксама па прадстаўленні Прэзідэнта Старшыню Канстытуцыйнага Суда, Старшыню Вярхоўнага Суда, Старшыню Вышэйшага Гаспадарчага Суда (артыкул 100). Прэзідэнт прызначае суддзяў, акрамя тых, выбранне якіх аднесена да

кампетэнцыі Вярхоўнага Савета (артыкул 100). Тэрмін прызначэння суддзяў на пасаду, а таксама як суддзі вызваляюцца ад пасады Канстытуцыя 1994 года не рэгулявала.

Колькасны склад і тэрмін абрання агавораны толькі для суддзяў Канстытуцыйнага Суда. Па Канстытуцыі 1994 года Канстытуцыйны Суд складаўся з 11 суддзяў, якія выбіраюцца на 11 гадоў, а гранічны ўзрост для іх устаноўлены на ўзроўні 60 гадоў (артыкул 126).

Эвалюцыя канстытуцыйнай асновы судовай улады ў 1996-2022 гадах

Змены Канстытуцыі 1996 года³ прывялі да пабудовы новага канстытуцыйнага ладу і сістэмы дзяржаўнай улады ў Беларусі. Асноўны акцэнт змен Канстытуцыі 1996 года быў зроблены на змене адносін паміж прэзідэнтам, парламентам, урадам, судамі і іншымі канстытуцыйнымі органамі. Гэтыя змены фактычна падпарадкавалі прэзідэнту ўсе канстытуцыйныя органы.

У 1996 годзе ў Канстытуцыю было дададзена тры важныя для судовай улады прынцыпы:

прынцып абавязковасці судовых рашэнняў. Згодна з артыкулам 115 Канстытуцыі, рашэнні судаў з'яўляюцца абавязковымі для ўсіх грамадзян і службовых асоб. Гэта азначае, што судовыя акты павінны безумоўна выконвацца, што ўмацоўвае аўтарытэт судовай улады і забяспечвае вяршэнства закону ў краіне;

права грамадзян звяртацца ў міжнародныя арганізацыі для абароны сваіх правоў. Артыкул 61 Канстытуцыі 1996 года прама замацоўвае права грамадзян звяртацца ў міжнародныя арганізацыі для абароны сваіх правоў. У ёй указана, што кожны мае права ў адпаведнасці з міжнароднымі дамовамі Рэспублікі Беларусь звяртацца па абарону сваіх правоў і свабод у міжнародныя арганізацыі, калі вычарпаны ўсе існуючыя ўнутраныя сродкі прававой абароны. Гэта важны дадатак да правоў, прадугледжаных Канстытуцыяй, паколькі ён адкрывае магчымасць абароны правоў грамадзян на міжнародным узроўні пасля праходжання ўсіх інстанцый у нацыянальных судах;

сістэма судаў будзе на прынцыпах тэрытарыяльнасці і спецыялізацыі (артыкул 109). Прынцып тэрытарыяльнасці мае на ўвазе, што суды арганізуюцца па тэрытарыяльнай прыкмеце, гэта значыць кожны суд ажыццяўляе правасуддзе ў межах вызначанай тэрыторыі (напрыклад, раённыя, абласныя суды). Гэта забяспечвае зручнасць доступу грамадзян да правасуддзя і эфектыўнае размеркаванне спраў па розных судах у залежнасці ад іх тэрытарыяльнай падсуднасці. Прынцып спецыялізацыі азначае, што ў сістэме судаў выдзяляюцца спецыялізаваныя суды ці судовыя калегіі, якія разглядаюць пэўныя катэгорыі спраў. Напрыклад, існуюць гаспадарчыя суды, якія займаюцца эканамічнымі спрэчкамі, а таксама спецыялізаваныя калегіі па грамадзянскіх, крымінальных і адміністрацыйных справах. Гэтыя прынцыпы садзейнічаюць больш эфектыўнай і якаснай працы судовай сістэмы, дазваляючы судам засяродзіцца на разглядзе спраў пэўнага характару і забяспечваючы раўнамернае размеркаванне судовай нагрузкі па ўсёй тэрыторыі краіны.

³ Нацыянальны прававы Інтэрнэт-партал Рэспублікі Беларусь, які па законе абавязаны публікаваць усе прынятыя законы, і які апублікаваў Статуты ВКЛ і 8 тэкстаў Канстытуцыі Беларусі пачынаючы з Канстытуцыі 1919 года, не змяшчае тэксту Канстытуцыі са зменамі і дапаўненнямі, прынятымі на рэспубліканскім рэферэндуме 24 лістапада 1996 г..

Ёсць толькі тэкст Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь 1994 года (са змяненнямі і дапаўненнямі, прынятымі на рэспубліканскіх рэферэндумах 24 лістапада 1996 г. і 17 кастрычніка 2004 г.) Крыніца: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyy-nae-prava-belarusi/kanstytutsyi-b-elarusi/konstitutsiya-1994-goda/index.php#1994-1> – Нацыянальны прававы Інтэрнэт-партал Рэспублікі Беларусь

У адпаведнасці з Канстытуцыяй 1996 года Канстытуцыйны Суд быў аднесены да органаў судовай улады і перанесены з раздзел VI "Дзяржаўны кантроль і нагляд" у главу 6 Суд (артыкул 116).

Пры гэтым Канстытуцыйны Суд пазбавіўся канстытуцыйнага права разгледзець пытанне аб адпаведнасці нарматыўных актаў Канстытуцыі па сваім меркаванні, прапаноўваць Вярхоўнаму Савету змяненні і дапаўненні ў Канстытуцыю і законы, вызначаць момант, з якога нарматыўныя прававыя акты або іх часткі страчваюць сілу ў выпадку прызнання іх неадпаведнымі Канстытуцыі. Таксама Канстытуцыйны Суд страціў паўнамоцтвы даваць заключэнне аб парушэнні Канстытуцыі прэзідэнтам (артыкул 88). Пры гэтым Канстытуцыйнаму Суду дададзена паўнамоцтва па прапанове прэзідэнта даваць заключэнне аб наяўнасці фактаў сістэматычнага або грубага парушэння Канстытуцыі палатамі Парламента (артыкул 116).

У 1996 годзе быў зменены колькасны склад суддзяў Канстытуцыйнага Суда. Цяпер Канстытуцыйны Суд складаецца з 12 суддзяў, якія прызначаюцца на 11 гадоў, а гранічны ўзрост для іх устаноўлены на ўзроўні 70 гадоў (артыкул 116).

Асноўныя змены ў Канстытуцыі 1996 года закранулі парадак прызначэння суддзяў на пасады. Прэзідэнт атрымаў права са згоды Савета Рэспублікі прызначаць старшыню і суддзяў Вярхоўнага Суда, старшыню і суддзяў Вышэйшага Гаспадарчага Суда, старшыню Канстытуцыйнага Суда (артыкул 84), самастойна прызначаць палову суддзяў Канстытуцыйнага Суда і іншых суддзяў Рэспублікі Беларусь (артыкул 84). Другую палову суддзяў Канстытуцыйнага Суда стаў абіраць Савет Рэспублікі (артыкул 98). Пры гэтым прэзідэнт атрымаў права самастойна вызваляць ад пасады абсалютна ўсіх суддзяў (артыкул 84).

Такім чынам пасля ўнясення змен у Канстытуцыю ў 1996 году дэпутаты, як прадстаўнікі народа, пазбавіліся правы абіраць суддзяў. Гэтая змена значна ўзмацніла ролю прэзідэнта ў фарміраванні судовага корпуса і аслабіла ўплыў парламента на судовую сістэму.

У 2014 годзе адбылося скасаванне гаспадарчых судаў у Рэспубліцы Беларусь у выніку прыняцця прэзідэнцкага Дэкрэта нумар 6 "Аб удасканаленні судовай сістэмы Рэспублікі Беларусь" ад 29 лістапада 2013 года. Згодна з гэтым дэкрэтам, гаспадарчыя суды былі аб'яднаны з судамі агульнай юрысдыкцыі. Вярхоўны Суд стаў адзіным вышэйшым судовым органам па грамадзянскіх, крымінальных, адміністрацыйных і эканамічных справах. Гаспадарчыя суды абласцей і горада Мінска былі перайменаваны ў эканамічныя суды, і яны сталі часткай адзінай сістэмы судаў агульнай юрысдыкцыі. Такім чынам, у рамках гэтага дэкрэта гаспадарчыя суды як асобная структура былі скасаваны, а іх функцыі былі інтэграваныя ў адзіную судовую сістэму краіны.

У той самы час Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 года са зменамі 1996 і 2004 гадоў прадугледжвала наяўнасць гаспадарчых судаў як асобнай галіны судовай сістэмы, а таксама вызначала парадак прызначэння суддзяў Вышэйшага Гаспадарчага Суда. Змяненне судовай сістэмы, ініцыяванае дэкрэтам прэзідэнта №6 у 2013 годзе, фактычна супярэчыла палажэнням Канстытуцыі, якія прадугледжвалі існаванне гаспадарчых судаў як самастойнай часткі судовай сістэмы. Гэты крок можна разглядаць як супярэчны прынцыпам вяршэнства Канстытуцыі, паколькі Канстытуцыя мела вышэйшую юрыдычную сілу, і любыя змены ў яе палажэннях павінны былі праходзіць праз канстытуцыйную працэдуру, якая ўключае прыняцце паправак на заканадаўчым узроўні, а не праз прэзідэнцкія дэкрэты. Канстытуцыйны Суд не выканаў свае канстытуцыйныя абавязкі па кантролі за выкананнем асноўнага закону краіны.

27 лютага 2022 года ў Беларусі прайшоў рэферэндум па ўнясенні паправак у Канстытуцыю, распрацаваных па даручэнні Аляксандра Лукашэнкі.

Абноўленая Канстытуцыя⁴ абвясціла вышэйшым прадстаўнічым органам народаўладдзя Рэспублікі Беларусь замест парламента Усебеларускі народны сход (артыкул 89¹). Парадак фарміравання Усебеларускага народнага сходу Канстытуцыяй не вызначаны, але пры гэтым яго членам аўтаматычна становіцца прэзідэнт і прэзідэнт, які спыніў свае паўнамоцтвы. Пры гэтым асоба, якая займае пасаду прэзідэнта на дату ўступлення ў сілу змен Канстытуцыі, можа адначасова з'яўляцца прэзідэнтам і старшынёй Усебеларускага народнага сходу (артыкул 144).

Канстытуцыя 2022 года вызначыла Вярхоўны Суд вышэйшым судовым органам, які ўзначальвае сістэму судоў агульнай юрысдыкцыі, які ажыццяўляе правасуддзе праз грамадзянскае, крымінальнае і іншыя формы судаводства, прадугледжаныя законам (артыкул 112¹). З гэтага моманту Канстытуцыя афіцыйна прызнала існуючую судовую сістэму, дзе функцыі гаспадарчых судоў інтэграваныя ў агульную судовую сістэму пад кіраўніцтвам Вярхоўнага Суда.

Такім чынам, змены, унесеныя ў Канстытуцыю ў 2022 годзе, узаконілі тыя змены, якія фактычна былі ўведзены ў 2013 годзе дэкрэтам прэзідэнта. Гэта паказвае, што ў Беларусі Канстытуцыя прыводзіцца ў адпаведнасць з дэкрэтамі і ўказамі прэзідэнта, а не наадварот, як павінна быць у прававой дзяржаве. У прававой дзяржаве Канстытуцыя павінна быць вышэйшым законам, які вызначае і абмяжоўвае дзеянні ўсіх дзяржаўных органаў, уключаючы выканаўчую ўладу. Аднак у дадзеным выпадку паслядоўнасць падзей паказвае на адваротнае: дэкрэты і ўказы прэзідэнта сталі асновай для змен у Канстытуцыі, што падрывае прынцыпы вяршэнства права і падзелу ўлад, якія з'яўляюцца ключавымі элементамі прававой дзяржавы.

У 2022 годзе ў Канстытуцыю былі ўнесены змяненні ў адносінах да паўнамоцтваў Канстытуцыйнага Суда (артыкул 116¹). Канстытуцыйнаму Суду дададзена права па прапановах прэзідэнта даваць заключэнні аб канстытуцыйнасці праектаў законаў аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Канстытуцыю; аб адпаведнасці Канстытуцыі законаў, прынятых Парламентам, да іх падпісання прэзідэнтам; аб канстытуцыйнасці пытанняў, якія выносяцца на рэспубліканскі рэферэндум; аб адпаведнасці Канстытуцыі міжнародных дамоваў Рэспублікі Беларусь, якія не ўступілі ў сілу.

Фактычна гэтыя паўнамоцтвы Канстытуцыйны Суд атрымаў яшчэ ў 2008 годзе на падставе Дэкрэта Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 26 чэрвеня 2008 года нумар 14 "Аб некаторых мерах па ўдасканаленні дзейнасці Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь". Гэта яшчэ раз пацвярджае той факт, што ў Беларусі Канстытуцыя прыводзіцца ў адпаведнасць з дэкрэтамі і ўказамі прэзідэнта, а не наадварот.

Норма папярэдняга канстытуцыйнага кантролю крытыкуецца многімі канстытуцыяналістамі. Адзін з асноўных аргументаў крытыкаў заключаецца ў тым, што папярэдні кантроль Канстытуцыйнага Суда зніжае магчымасць наступнага кантролю. Пасля таго, як закон быў ухвалены ў папярэднім парадку, лічыцца, што ён адпавядае Канстытуцыі, і гэта можа абмежаваць магчымасці для далейшых аспрэчванняў яго канстытуцыйнасці.

Канстытуцыйны Суд па прапанове прэзідэнта дае заключэнне аб наяўнасці фактаў сістэматычнага або грубага парушэння Канстытуцыі палатамі Парламента, а па прапанове Прэзідыума Усебеларускага народнага сходу аб наяўнасці фактаў сістэматычнага або грубага парушэння Канстытуцыі прэзідэнтам (артыкул 116¹). Пры гэтым сам Усебеларускі народны сход, які аб'яўлены вышэйшым прадстаўнічым органам народаўладдзя Рэспублікі Беларусь, выключаны са сферы праверкі і адказнасці за наяўнасці фактаў сістэматычнага або грубага парушэння Канстытуцыі.

⁴ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 года (са змяненнямі і дапаўненнямі, прынятымі на рэспубліканскіх рэферэндумах 24 лістапада 1996 г., 17 кастрычніка 2004 г. і 27 лютага 2022 г.)
<https://etalonline.by/document/?regnum=V19402875>

Яшчэ адно новае паўнамоцтва, якое ў 2022 годзе набыў Канстытуцыйны Суд і якое можна ацаніць пазітыўна, - гэта магчымасць падачы скарг грамадзянамі на парушэнні іх канстытуцыйных правоў і свабод з праверкай канстытуцыйнасці законаў, прымененых у канкрэтнай справе, калі вычарпаны ўсе іншыя сродкі судовай абароны (артыкул 116¹). Гэтае новаўвядзенне пашырае доступ грамадзян да канстытуцыйнага правасуддзя.

Канстытуцыя 2022 года зноў змяніла парадак прызначэння суддзяў. У адрозненне ад Канстытуцыі 1996 года, дзе суддзі Вярхоўнага Суда прызначаліся прэзідэнтам са згоды Савета Рэспублікі, новая рэдакцыя Канстытуцыі 2022 года ўсталёўвае, што Старшыня, намеснікі Старшыні і суддзі Вярхоўнага Суда абіраюцца і вызваляюцца ад пасады Усебеларускім народным сходам. Суддзі Канстытуцыйнага Суда, уключаючы Старшыню і яго намесніка, таксама зараз абіраюцца і вызваляюцца ад пасады Усебеларускім народным зборам. Пры гэтым з Канстытуцыі выключана норма аб гранічным узросце для суддзяў Канстытуцыйнага Суда. Гэтыя змены падкрэсліваюць узмацненне кантролю Усебеларускага народнага сходу над судовай сістэмай, у прыватнасці, над працэсам прызначэння і вызвалення ключавых фігур у Вярхоўным і Канстытуцыйным Судзе.

Таким образом, эволюция судебной власти в Беларуси с 1994 года до сегодняшнего дня отражает постепенное смещение акцента от независимой судебной системы к более централизованной и подконтрольной исполнительной власти структуре.

Праблемы і недахопы судовай сістэмы ў Беларусі

Стан судовай сістэмы Рэспублікі Беларусь выклікае сур'ёзныя апасенні з пункту гледжання незалежнасці і справядлівасці правасуддзя.

Незалежнасць судовай сістэмы Рэспублікі Беларусь, якая з'яўляецца адным з ключавых прынцыпаў прававой дзяржавы, у значнай ступені падарваная. Асноўным фактарам, які ўплывае на гэты працэс, з'яўляецца празмерная канцэнтрацыя ўлады ў руках прэзідэнта, што прыводзіць да кантролю выканаўчай улады над судовай. Суддзі ў Беларусі прызначаюцца на пасаду прэзідэнтам. Больш за тое, у прэзідэнта ёсць магчымасць працягваць ці спыняць іх паўнамоцтвы, што стварае ўмовы для залежнасці суддзяў ад выканаўчай улады.

Сістэма фінансавання судаў у Беларусі таксама аказвае значныя негатыўныя ўплыў на незалежнасць суддзяў. Хоць матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне судаў зараз ажыццяўляецца Вярхоўным Судом, гэта не ўхіляе праблемы залежнасці судаў ад выканаўчай улады. Суддзі па-ранейшаму сутыкаюцца з пагрозай уздзеяння на іх рашэнні праз кантроль за фінансаваннем і іншымі матэрыяльна-тэхнічнымі рэсурсамі, якія даюцца праз дзяржаўныя каналы, што падрывае іх незалежнасць. Акрамя таго, фінансаванне суддзяў і іх аклады вызначаюцца ўказамі прэзідэнта. Гэта стварае ўмовы для ўплыву выканаўчай улады на судовыя рашэнні, паколькі любыя змены ў фінансаванні суддзяў могуць быць скарыстаны як інструмент ціску на іх.

Ва ўмовах, калі матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне судаў, зароботныя платы і іншыя выдаткі залежаць ад рашэнняў выканаўчай улады, суддзі аказваюцца пад уплывам праз фінансавыя механізмы. Калі суды або асобныя суддзі прымаюць рашэнні, непажаданыя ўладзе, яны могуць сутыкнуцца са скарачэннем фінансавання або іншымі мерамі ўздзеяння.

Прыкладам падпарадкавання судовай сістэмы выканаўчай улады з'яўляюцца судовыя працэсы пасля прэзідэнцкіх выбараў 2020 года. Судовыя працэсы супраць удзельнікаў пратэстаў, актывістаў і журналістаў праходзілі са шматлікімі парушэннямі правоў чалавека.

У большасці выпадкаў абвінавачаныя не мелі доступу да паўнаважнай юрыдычнай абароны, а іх справы разглядаліся ў паскораным парадку без належнага вывучэння доказаў. Дакументы і сведчанні, прадстаўленыя абаронай, часта ігнараваліся суддзямі, а прысуды выносіліся на аснове слабых ці нават сфабрыкаваных доказаў. Многія справы заканчваюцца

абвінаваўчымі прысудамі, заснаванымі на паказаннях супрацоўнікаў праваахоўных органаў, без прадастаўлення падсудным магчымасці прадставіць свае доказы або выклікаць сведкаў.

Многія судовыя працэсы праводзяцца за зачыненымі дзвярыма, што абмяжоўвае ўдзел грамадскасці і супярэчыць прынцыпам публічнасці правасуддзя. Прысуды выглядаюць шаблоннымі, з мінімальнымі зменамі ў тэкстах рашэнняў, што падкрэслівае фармальнасць судовых працэсаў. Апеляцый практычна заўсёды адхіляюцца, што пазбаўляе абвінавачаных магчымасці перагляду несправядлівых прысудаў. Гэта пацвярджае, што суддзі адчуваюць ціск з боку ўладаў і прымаюць рашэнні, не зыходзячы з прынцыпаў законнасці і справядлівасці, а дзеля палітычнай сітуацыі.

Прыкладамі з'яўляецца масавае асуджэнне ўдзельнікаў пратэстаў за дзеянні, якія б у нармальных умовах не прывялі да крымінальнай адказнасці Беларусы атрымлівалі шматгадовыя тэрміны пазбаўлення волі за ўдзел у мірных акцыях, размяшчэнне пастоў у сацыяльных сетках, за надпіс на асфальце, "карагод" на вуліцы, за 26 руб. шкоды, за сарваную балаклаву, за чытанне беларускіх класікаў і адзенне «няправільнага» колеру, белы аркуш на акне і мноства іншых абсурдных нагодаў для прысудаў.

За апошнія чатыры гады праз палітычны пераслед было затрымана каля 65 тысяч чалавек. Усяго праваабаронцамі зафіксавана больш за 74 тысячы выпадкаў рэпрэсій, уключаючы ператрусы, кароткатэрміновыя і працяглыя затрымання, допыты і іншыя формы ціску. Колькасць палітычных зняволеных за гэты час павялічылася ў 55 разоў: з 25 чалавек на 9 жніўня 2020 года да 1385 на 9 жніўня 2024 года. Больш за 2000 чалавек ужо атрымалі статус былых палітычных вязняў. Вядома як мінімум аб 6971 фігуранце крымінальных спраў, звязаных з пратэстамі і палітычнымі пераследамі. Мінімум 2671 чалавек быў асуджаны за ўдзел у акцыях пратэсту.

Акрамя таго, шэсць палітычных вязняў памерлі ў зняволенні, а пяцёра чалавек загінулі падчас пратэстаў і затрыманняў. Сярод іх Аляксандр Віхор, Аляксандр Тарайкоўскі, Генадзь Шутаў, Раман Бандарэнка і Андрэй Зельцэр. Нягледзячы на ўсе гэтыя выпадкі, ні адна крымінальная справа па фактах катаванняў ці смерцяў пратэстоўцаў і палітычных зняволеных не была ўзбуджаная.

Сітуацыя яшчэ больш пагоршылася з увядзеннем заканадаўства, якое дазваляе судзіць грамадзян завочна, што асабліва ўскладняе абарону правоў тых, хто быў вымушаны пакінуць краіну праз палітычны пераслед. Гэта паказвае, што судовая сістэма ў Беларусі не проста дзейнічае пад кантролем улады, але і актыўна выкарыстоўваецца для працягвання рэпрэсій нават па-за межамі краіны.

Адвакаты, якія прадстаўляюць інтарэсы палітычных зняволеных, актывістаў, журналістаў і праваабаронцаў, сутыкаюцца з сур'ёзнымі перашкодамі ў сваёй працы. Ім абмяжоўваецца доступ да сваіх падабаронных. У шэрагу выпадкаў адвакатам адмаўляюць у магчымасці сустрэцца з абвінавачанымі да пачатку суда, што парушае права на падрыхтоўку да абароны. Гэта асабліва актуальна ў справах з палітычным складнікам, дзе абвінавачаныя часта не маюць магчымасці паўнаважна падрыхтавацца да працэсу. Больш за тое, у некаторых выпадках адвакатаў нават не дапускаюць на судовыя паседжанні, а справы разглядаюцца без іх удзелу. Улады таксама выкарыстоўваюць дыскрэдытацыю адвакатаў праз кантраляваныя СМІ, абвінавачваючы іх у працы супраць дзяржаўных інтарэсаў ці падтрымцы "экстрэмісцкай" дзейнасці.

Адным з асноўных інструментаў ціску на адвакатаў з'яўляецца пазбаўленне іх ліцэнзій. Пасля пачатку масавых пратэстаў не менш як 98 адвакатаў, якія ўзялі на сябе абарону палітычных зняволеных, былі пазбаўлены права на заняцце адвакацкай дзейнасцю. У 2019 годзе ў Беларусі налічвалася каля 2,000 практыкуючых адвакатаў. Аднак, за апошнія чатыры гады, з прычыны рэпрэсій і масавага пазбаўлення ліцэнзій, колькасць адвакатаў значна

скарацілася. Па стане на 2023 год, колькасць практыкуючых адвакатаў знізілася да 1, 616 чалавек. Усё гэта робіць практычна немагчымым забеспячэнне правоў на абарону для тых, хто абвінавачваецца па палітычна матываваных справах.

Такім чынам, судовая сістэма Беларусі, па сутнасці, страціла сваю незалежнасць і стала інструментам рэпрэсіўнай палітыкі, накіраванай на прыгнечанне любога іншадумства і падтрыманне аўтарытарнага рэжыму.

Канстытуцыйны Суд, які па ідэі павінен быў выступаць гарантам канстытуцыйнага ладу і кантраляваць законнасць нарматывных актаў, таксама страціў сваю незалежнасць. Пасля рэферэндуму 1996 года ягоныя паўнамоцтвы былі абмежаваныя, а залежнасць ад выканаўчай улады ўзмацнілася. З таго часу Канстытуцыйны Суд ні разу не прызнаў неканстытуцыйнымі дэкрэты і ўказы прэзідэнта, што на практыцы дэманструе яго няздольнасць выконваць сваю асноўную функцыю. У выпадках, калі маглі ўзнікнуць пытанні канстытуцыйнасці актаў прэзідэнта або дзеянняў іншых органаў улады, Канстытуцыйны Суд ігнараваў гэтыя пытанні або прымаў рашэнні на карысць улады.

Нягледзячы на шматлікія скаргі на парушэнні правоў чалавека, Беларусь рэдка выконвае рашэнні міжнародных судов. У прыватнасці, краіна не з'яўляецца ўдзельнікам Еўрапейскага суда па правах чалавека (ЕСПЧ), бо не з'яўляецца членам Савета Еўропы. Аднак яна ігнаруе рашэнні і рэкамендацыі іншых міжнародных органаў, такіх як Камітэт ААН па правах чалавека.

У выніку судовая сістэма Беларусі не выконвае сваю асноўную функцыю - абарону правоў і свабод грамадзян. Замест гэтага яна выкарыстоўваецца для падаўлення іншадумства і падтрымання ўлады выканаўчых структур. Гэта прыводзіць да сістэматычных парушэнняў правоў чалавека і падрывае прынцыпы прававой дзяржавы.

Канстытуцыйная рэформа сістэмы правосуддзя ў праекце народнай Канстытуцыі

Аўтары праекта Канстытуцыі⁵ Грамадскай канстытуцыйнай камісіі, распрацоўваючы палажэнні аб судовай уладзе, імкнуліся вырашыць асноўную праблему - забеспячэнне рэальнай незалежнасці судовай сістэмы ад выканаўчай і заканадаўчай галін улады.

Ва ўмовах, калі ў Беларусі існуе моцная залежнасць судовоў ад палітычнай улады, ключавой задачай было стварэнне механізма, які гарантаваў бы судзейскую незалежнасць і абарону ад знешняга ціску на канстытуцыйным узроўні. Такім чынам, асноўная мэта, якую імкнуліся дасягнуць аўтары праекта, - гэта аднаўленне і ўмацаванне незалежнасці судовоў і забеспячэнне справядлівага правосуддзя ў Беларусі, што з'яўляецца неабходнай умовай для функцыянавання прававой дзяржавы.

У асновах канстытуцыйнага ладу і главе 2 "Правы, свабоды і абавязкі чалавека" праекта Канстытуцыі змяшчаюцца наступныя ключавыя палажэнні, якія датычацца судовай улады (далей *курсівам выдзелены новыя нормы*, якія адсутнічаюць у дзеючай Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь):

Прыярытэт правоў і свабод чалавека. Артыкул 2 устанаўлівае, што ў Рэспубліцы Беларусь чалавек, *яго правы і свабоды з'яўляюцца найвышэйшай каштоўнасцю. Галоўным абавязкам дзяржавы абвешчаецца прызнанне, выкананне, забеспячэнне і абарона правоў і свабод чалавека.* Артыкул 10 дапаўняе і канкрэтызуе прынцып прыярытэту правоў і свабод чалавека. У гэтым артыкуле падкрэсліваецца, што *ўсе людзі нараджаюцца свабоднымі і роўнымі ў сваёй годнасці і правах. Вартасць асобы прызнаецца недатыкальнай і падлягае*

⁵ Праект Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, распрацаваны Грамадскай канстытуцыйнай камісіяй
<https://kanstyucyja.online/index.php/const/ru#top>

абароне як пры жыцці, так і пасля смерці. Адмысловая ўвага надаецца *натуральнасці і неад'емнасці* правоў чалавека. Гэта азначае, што правы і свабоды не дадзены дзяржавай, а з'яўляюцца прыроджанымі і неад'емнымі. Дзяржаўныя органы абавязаны не толькі прызнаваць гэтыя правы, але і забяспечваць эфектыўныя механізмы іх абароны, што падкрэсліваецца *абавязкам выканаўчай, заканадаўчай улады і правасуддзя выконваць правы чалавека як непасрэдна дзейнае права*. Такім чынам, прыярытэт правоў і свабод чалавека, закладзены ў праекце Канстытуцыі, робіць іх цэнтральнай каштоўнасцю і асновай дзяржаўнай палітыкі.

Права на справядлівы суд (артыкул 16). Кожнай асобе гарантуецца абарона яе правоў і свабод незалежным і бесстароннім судом у вызначаныя законам *разумныя тэрміны*. *Не дапускаецца адмова ў судовай абароне, у тым ліку на матывах адсутнасці, непаўнаты, супярэчлівасці, няяснасці нарматыўнага прававога акта*. Уключэнне апошняй нормы гарантуе, што суды абавязаны разглядаць справы і абараняць правы грамадзян, нават калі існуючыя прававыя нормы не ідэальныя. Гэта павінна прадухіліць сітуацыю, калі юрыдычныя недахопы становяцца перашкодай для правасуддзя, як гэта неаднаразова было ў беларускай судовай практыцы.

У супрацьлегласць дзеючай Канстытуцыі, у якой гарантуецца права на *"кампетэнтны, незалежны і бесстаронні суд"* (артыкул 61), з праекта народнай Канстытуцыі тэрмін *"кампетэнтны"* суд выключаны. Выкарыстанне гэтага тэрміна можа выклікаць непатрэбныя спрэчкі, бо грамадзяне могуць пачаць аспрэчваць кампетэнтнасць суддзяў у працэсе разгляду спраў. Калі грамадзянам даецца магчымасць ставіць пад сумнеў кампетэнтнасць суддзяў, гэта можа прывесці да частых аспрэчванняў рашэнняў і падрыву даверу да судовай сістэмы. Можа стварыцца сітуацыя, калі судовыя працэсы становяцца закладнікамі бясконцых скаргаў на кампетэнтнасць суддзяў, што негатыўна адаб'еца на стабільнасці і прадказальнасці правасуддзя.

Паняцце *"кампетэнтны суд"* можа выклікаць пытанні адносна таго, як менавіта грамадзянін можа даказаць некампетэнтнасць суддзяў. Напрыклад, ці можа грамадзянін сцвярджаць, што суддзя, які разглядае яго справу, недастаткова кампетэнтны? Калі такая скарга дапускаецца, гэта можа прывесці да мноства спрэчак і ўскладненняў у судовым працэсе, ставячы пад сумнеў яго ўстойлівасць і эфектыўнасць. Кампетэнтнасць суддзяў лепш рэгуляваць праз працэдуры адбору і прызначэнні, а не праз скаргі грамадзян на ўшчамленне іх правоў на кампетэнтны суд.

Удакладненне ў праекце Канстытуцыі пра *"разумныя тэрміны"*, выклікана імкненнем забяспечыць больш справядлівае і аператыўнае судаводства. Фраза *"разумныя тэрміны"* падкрэслівае, што працэс разгляду спраў павінен быць не толькі ў рамках закону, але і не зацягвацца. Венецыянская камісія, у сваіх дакладах, грунтуецца на палажэннях Еўрапейскай канвенцыі па правах чалавека, у прыватнасці артыкула 6, які патрабуе, каб справы разглядаліся ў *разумныя тэрміны*. Гэта азначае, што судовыя працэсы павінны праводзіцца своєчасова, каб гарантаваць справядлівасць і эфектыўнасць правасуддзя. Камісія падкрэслівае важнасць устанаўлення рэалістычных часовых рамак для разгляду спраў. Такое ўдакладненне робіць акцэнт на тым, што правасуддзе павінна быць не толькі законным, але і аператыўным, што важна для даверу да судовай сістэмы і прадухілення зацягвання спраў, якое можа прывесці да ўшчамлення правоў грамадзян.

Права на судовую абарону ад адвольнага пазбаўлення волі (артыкул 15). У адрозненне ад дзейнай Канстытуцыі, якая прадугледжвае толькі права на судовую праверку законнасці затрымання або арышту (артыкул 25), праект народнай Канстытуцыі ўсталёўвае важнае правіла: абмежаванне або пазбаўленне волі чалавека магчыма *толькі па рашэнню суда і ў строга ўстаноўленых законам выпадках і парадку*. Асаблівая ўвага надаецца тэрміну ўтрымання пад вартай да вынясення судовага рашэння. Артыкул ясна паказвае, што

затрыманне і ўтрыманне пад вартай без рашэння суда *не могуць доўжыцца больш за 48 гадзін*. Гэтае абмежаванне службыць важным гарантам супраць злоўжыванняў з боку праваахоўных органаў і абараняе грамадзян ад неапраўданага пазбаўлення волі. Таксама праект Канстытуцыі дае *права на кампенсацыю ўрон ад дзяржавы, калі пазбаўленне волі аказалася незаконным або неабгрунтаваным*.

Забарона на прымус да дачы паказанняў (артыкул 16). Ніхто не можа быць прымушаны да дачы паказанняў супраць самога сябе, чальцоў сваёй сям'і ці блізкіх сваякоў. Гэты прынцып абараняе права на справядлівае судовае разбіральніцтва.

Прэзумпцыя невінаватасці і права на справядлівае пакаранне (артыкул 17). Кожны чалавек лічыцца невінаватым, пакуль яго віна не будзе даказана *на-за ўсякім абгрунтаваным сумневам* у законным парадку і ўстаноўлена прыгаворам суда, які ўступіў у законную сілу. Абвінавачаны не абавязаны даказваць сваю невінаватасць. *Калі ёсць сумневы ў вінаватасці, яны павінны тлумачыцца на карысць абвінавачанага. Таксама доказы, атрыманыя незаконным шляхам, не могуць выкарыстоўвацца ў судзе*. Гэты артыкул таксама забараняе караць чалавека за дзеянні, якія не лічыліся злачынствам на момант іх здзяйснення. *Калі законы змяніліся, і пакаранне стала менш строгім, прымяняецца больш мяккае пакаранне*. Таксама *ніхто не можа быць паўторна асуджаны або пакараны за адно і тое ж злачынства, калі ўжо быў канчаткова апраўданы або асуджаны*. Неабходнасць такой дэталізацыі ў параўнанні з артыкулам 26 дзейнай Канстытуцыі накіравана на тое, каб даць больш дакладныя гарантыі правоў чалавека. Гэта дапаможа прадухіліць злоўжыванні з боку праваахоўных органаў і судоў, забяспечваючы больш справядлівае правасуддзе і абарону правоў грамадзян.

Права на эфектыўныя сродкі прававой абароны (артыкул 18). Праект Канстытуцыі гарантуе кожнаму чалавеку права на абарону праз суд, калі дзеянні ці бяздзейнне дзяржаўных органаў, органаў мясцовага самакіравання ці службовых асоб парушаюць яго правы. Таксама кожнаму даецца права падаць канстытуцыйную скаргу ў Канстытуцыйны Суд, на падставах, устаноўленых Канстытуцыяй, і ў парадку, вызначаным законам. Акрамя таго, чалавек можа звярнуцца ў міжнародныя арганізацыі для абароны сваіх правоў, калі ён вычарпаў усе ўнутраныя сродкі прававой абароны. *Рашэнні такіх міжнародных арганізацый публікуюцца і абавязковыя да выканання дзяржаўнымі органамі*. Гэтыя ўдакладненні ў параўнанні з артыкулам 60 дзейнай Канстытуцыі забяспечваюць дадатковы ўзровень абароны правоў грамадзян і абавязковасць міжнародных стандартаў для дзяржавы.

Права на юрыдычную дапамогу (артыкул 19). Кожны чалавек мае права на юрыдычную дапамогу для ажыццяўлення і абароны правоў і свабод, *у тым ліку мець дадатковы час і магчымасці для падрыхтоўкі сваёй абароны, права абараняць сябе асабіста* або карыстацца ў любы момант дапамогай адвакатаў і іншых сваіх прадстаўнікоў у судзе, іншых органах і арганізацыях, у адносінах са службовымі асобамі і грамадзянамі. У вызначаных законам выпадках, юрыдычная дапамога і паслугі перакладчыка прадастаўляюцца бясплатна за кошт дзяржавы. Гэтыя дапаўненні ў параўнанні з дзейнай Канстытуцыяй з'яўляюцца важнай часткай забеспячэння справядлівага судовага разбору і доступу да правасуддзя, асабліва ў кантэксце крымінальных спраў, і прыводзяць у адпаведнасць канстытуцыйнае права на юрыдычную дапамогу ў адпаведнасць з міжнароднымі канвенцыямі, такімі як Еўрапейская канвенцыя па правах чалавека (артыкул 6) і Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах (артыкул 14).

Права на абскарджанне судовых пастаноў (статья 123). Права на абскарджанне судовых пастаноў забяспечвае магчымасць перагляду і выпраўлення магчымых памылак, дапушчаных судом першай інстанцыі. Гэта важны элемент справядлівага правасуддзя, бо дае магчымасць бакам і іншым асобам абараніць свае інтарэсы і дабіцца перагляду справы, калі яны лічаць, што рашэнне было вынесенае няправільна ці несправядліва.

У праекце Канстытуцыі, распрацаванай Грамадскай канстытуцыйнай камісіяй, прадугледжаны наступныя ключавыя прынцыпы, на якіх будзецца судовая ўлада ў Беларусі:

Прынцып падзелу ўладаў* (артыкул 3). Праект Канстытуцыі новай Беларусі пашырыў разуменне прынцыпу падзелу ўладаў. Да падзелу ўладаў па гарызанталі на заканадаўчую, выканаўчую і судовую, дададзены падзел уладаў па вертыкалі: *прызнанне і гарантыя мясцовага самакіравання, якое не ўваходзяць у сістэму органаў дзяржаўнай улады. А таксама падкрэсліваецца, што дзейнасць органаў заканадаўчай, выканаўчай, судовай улад і мясцовага самакіравання павінна быць адкрыта і падсправаздачная грамадзянам.*

Прынцып незалежнасці судовай улады. Судовая ўлада ажыццяўляецца *выключна* судамі, якія з'яўляюцца *незалежнымі* (артыкул 119). Суддзі пры адпраўленні правосуддзя незалежныя. Прамы або ўскосны ўплыў на суддзю пры адпраўленні правосуддзя недапушчальны і цягне за сабой устаноўленую законам адказнасць (артыкул 122).

Прынцып законнасці. Суды адпраўляюць правосуддзе на аснове Канстытуцыі, законаў і іншых нарматыўных прававых актаў, прынятых у адпаведнасці з Канстытуцыяй таксама ратыфікаванымі Рэспублікай Беларусь міжнароднымі дамовамі. *Судам забараняецца прымяняць нормы, якія супярэчаць нарматыўным прававым актам, якія маюць больш высокую юрыдычную сілу* (артыкул 124). Артыкул 5 праекта Канстытуцыі ўсталёўвае дакладную іерархію нарматыўных дакументаў у прававой сістэме Рэспублікі Беларусь. Гэтая іерархія вызначае прыярытэт розных крыніц права. Канстытуцыя з'яўляецца асноўным законам краіны, валодае вышэйшай юрыдычнай сілай і прамым дзеяннем. *Ратыфікаваныя Рэспублікай Беларусь міжнародныя дамовы маюць прыярытэт перад законам і з'яўляюцца часткай нацыянальнай прававой сістэмы.* Гэта палажэнне гарантуе, што абавязацельствы, узятыя на міжнародным узроўні, будуць выконвацца і прымяняцца ў краіне. У выпадку канфлікту паміж нормаў нацыянальнага закона і міжнароднай дамовы перавага аддаецца міжнароднай дамоў. Гэта гарантуе, што прававыя нормы краіны будуць адпавядаць міжнародным стандартам. Артыкул 5 таксама ўсталёўвае, што *неапублікаваныя нарматыўныя прававыя акты не маюць юрыдычнай сілы і не падлягаюць прымяненню.* Гэтае патрабаванне падкрэслівае важнасць празрыстасці і публічнасці праватворчай дзейнасці дзяржавы.

Прынцып галоснасці і адкрытасці судовага разбору (артыкул 123). Усе судовыя працэсы, за выключэннем выпадкаў, прама прадугледжаных законам (напрыклад, калі справа датычыцца дзяржаўнай таямніцы або абароны інтарэсаў непаўналетніх), павінны праходзіць адкрыта. Акрамя таго, прынцып галоснасці прадугледжвае *публічнае абвешчэнне і публікацыю судовых рашэнняў нават па справах, разгледжаных у закрытым судовым паседжанні*, што дазваляе забяспечыць доступ да іх не толькі ўдзельнікам працэсу, але і шырокай грамадскасці. Гэта садзейнічае павышэнню даверу да судовай сістэмы і зніжае рызыку самавольства. Галоснасць таксама забяспечвае кантроль з боку грамадства за дзеяннямі суддзяў, што з'яўляецца важным фактарам ва ўмацаванні даверу да судаў.

Прынцып спаборнасці і роўнасці бакоў у судаводстве (артыкул 123). Гэты прынцып азначае, што падчас судовага разбору абодва бакі – як абвінавачанне, так і абарона – маюць роўныя правы і магчымасці для прадстаўлення сваіх доказаў, аргументаў і абароны сваіх інтарэсаў. Спаборнасць мае на ўвазе, што суддзя ў працэсе разгляду справы выступае як нейтральная асоба, якая не падтрымлівае ніводны з бакоў. Суддзя ацэньвае прадстаўленыя доказы і аргументы і выносіць рашэнне на аснове аб'ектыўнага аналізу, а не на падставе асабістых пераваг ці ўплыву. *Бесстароннасць суддзі можа быць пастаўлена пад сумненне бакамі або самім суддзёй пры выкананні сваіх абавязкаў у адпаведнасці з законам.* Калі ёсць падставы меркаваць, што суддзя можа быць прадурэжымым або зацікаўленым у выніку справы, бакі маюць права заявіць аб гэтым, што забяспечвае дадатковыя гарантыі справядлівасці судовага працэсу.

Прынцып абавязковасці судовых рашэнняў (артыкул 123). Судовыя пастановы, якія ўступілі ў законную сілу, абавязковыя для выканання. Выкананне судовых рашэнняў з'яўляецца неад'емнай часткай правасуддзя, і іх невыкананне можа прывесці да юрыдычнай адказнасці. Прынцып абавязковасці судовых рашэнняў таксама садзейнічае ўмацаванню даверу да судовай сістэмы, паколькі грамадзяне могуць быць упэўнены, што іх правы, прызнаныя судом, будуць абаронены і рэалізаваны.

Прынцып тэрытарыяльнасці і спецыялізацыі (артыкул 119). Судовая сістэма будзе на аснове тэрытарыяльнасці і спецыялізацыі, што гарантуе найбольш эфектыўнае правасуддзе ў розных юрысдыкцыях.

У праекце Канстытуцыі, распрацаваным Грамадскай канстытуцыйнай камісіяй, Вярхоўны Суд Рэспублікі Беларусь вызначаецца як вышэйшая судовая інстанцыя (артыкул 119). Яго асноўная роля заключаецца ў ажыццяўленні правасуддзя па справах, якія не ўваходзяць у кампетэнцыю Канстытуцыйнага Суда. Гэта азначае, што Вярхоўны Суд разглядае ўсе пытанні, звязаныя з ужываннем заканадаўства ў судах агульнай юрысдыкцыі, за выключэннем канстытуцыйных спрэчак.

Акрамя таго, Вярхоўны Суд выконвае функцыю перагляду рашэнняў і пастаноў, вынесеных ніжэйстаячымі судамі. Гэта дае магчымасць забяспечваць аднастайнае прымяненне заканадаўства па ўсёй краіне і выпраўляць магчымыя памылкі, дапушчаныя ў судовых працэсах на ніжэйстаячых узроўнях.

Артыкул 123 праекта Канстытуцыі прадугледжвае магчымасць удзелу *присяжных засядацеляў у судовым працэсе*. Гэта азначае, што закон можа ўсталёўваць выпадкі, калі ў разглядзе спраў разам з суддзямі будуць удзельнічаць прысяжныя засядацелі - звычайныя грамадзяне, якія прыцягваюцца да ўдзелу ў судзе для вынясення вердыкту па справе. Іх удзел садзейнічае забеспячэнню аб'ектыўнасці і справядлівасці судовага разбору, таму што рашэнне выносіцца не толькі прафесійнымі суддзямі, але і прадстаўнікамі грамадства. Увядзенне інстытута прысяжных засядацеляў у судовы працэс накіравана на павышэнне даверу грамадзян да суда і ўмацаванне справядлівасці ў правасуддзі.

У праекце Канстытуцыі таксама прадугледжана магчымасць для краіны *прыняць рашэнне аб прызнанні юрысдыкцыі міжнароднага суда* (артыкул 119). Гэта азначае, што Беларусь можа афіцыйна прызнаць паўнамоцтвы міжнародных судовых органаў, такіх як Міжнародны суд ААН, Міжнародны крымінальны суд ці Еўрапейскі суд па правах чалавека для разгляду спраў, якія тычацца Беларусі.

Калі юрысдыкцыя міжнароднага суда прызнана, *яго рашэнні становяцца абавязковымі для выканання ўсімі дзяржаўнымі органамі Беларусі*. Гэта палажэнне ўзмацняе абарону правоў грамадзян і гарантуе, што Беларусь будзе прытрымлівацца міжнародных стандартаў правасуддзя і выконваць свае міжнародныя абавязацельствы.

Такім чынам, гэтая норма падкрэслівае адкрытасць краіны да міжнароднага правасуддзя і гатоўнасць выконваць рашэнні міжнародных судаў, якія былі прызнаныя ў адпаведнасці з беларускім заканадаўствам.

Механізмам, які гарантуе незалежнасць суддзяў ад выканаўчай і заканадаўчай улады, у праекце Канстытуцыі прапануецца зрабіць Нацыянальную раду правасуддзя. Асноўныя задачы Нацыянальнага савета правасуддзя ўключаюць фарміраванне судзейскага корпуса, прызначэнне суддзяў на пасады, прадукцыйнае ўмяшанне ў работу суддзяў, арганізацыя іх прафесійнай падрыхтоўкі, ацэнка дзейнасці суддзяў, вядзенне дысцыплінарных спраў і падтрыманне норм судзейскай этыкі (артыкул 125).

Увядзенне Нацыянальнай рады правасуддзя ў праект Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь адпавядае міжнароднай практыцы, бо такія рады існуюць у шматлікіх краінах і служаць для забеспячэння незалежнасці судовай сістэмы ад выканаўчай і заканадаўчай галін улады.

Згодна з артыкулам 125, склад Нацыянальнага савета правасуддзя фарміруецца наступным чынам: палова членаў абіраецца з'ездам суддзяў Рэспублікі Беларусь, як дзейных, так і тых, хто знаходзіцца ў адстаўцы. Іншую палову чальцоў абірае з'езд прадстаўнікоў юрыдычных вышэйшых навучальных устаноў, навуковых устаноў, аб'яднанняў адвакатаў і грамадскіх арганізацый, якія працуюць у сферы права. Гэтая структура фарміравання Нацыянальнай рады правасуддзя накіраваная на тое, каб забяспечыць яго незалежнасць і кампетэнтнасць, што з'яўляецца ключавым для абароны судовай улады ад вонкавага ціску і палітычнага ўплыву.

Суддзі, акрамя суддзяў Канстытуцыйнага Суда, прызначаюцца на пасаду Нацыянальнай радай правасуддзя бестэрмінова (артыкул 121), што азначае, што яны могуць займаць свае пасады на працягу ўсёй кар'еры. Гэта важная змена, паколькі ў цяперашняй сістэме суддзі часта прызначаюцца на кароткатэрміновыя кантракты, што робіць іх залежнымі ад падаўжэння гэтых кантрактаў і, такім чынам, падатлівымі на знешні ціск. Акрамя таго, артыкул 121 усталёўвае, што старшыня і намеснікі старшыні Вярхоўнага Суда абіраюцца самімі суддзямі Вярхоўнага Суда, што таксама ўмацоўвае незалежнасць судовай сістэмы і выключае ўмяшанне з боку выканаўчай або заканадаўчай улады.

Рашэнне аб спыненні паўнамоцтваў суддзі таксама прымае Нацыянальная рада правасуддзя ў вызначаных Канстытуцыяй выпадках (артыкул 122). Суддзя мае права абскардзіць гэтак рашэнне ў судовым парадку, за выключэннем суддзяў Канстытуцыйнага Суда, якія могуць абскардзіць такое рашэнне толькі ў самім Канстытуцыйным Судзе. Гэты механізм накіраваны на забеспячэнне празрыстасці і справядлівасці пры спыненні паўнамоцтваў суддзяў, а таксама на падтрыманне высокіх стандартаў судзейскай этыкі і незалежнасці.

У цэлым праект Канстытуцыі накіраваны на тое, каб працэс прызначэння і вызвалення суддзяў быў максімальна празрыстым і незалежным ад палітычнага ўплыву, што з'яўляецца важным крокам для абароны правасуддзя ў Беларусі.

Артыкул 169 пераходных палажэнняў праекта Канстытуцыі ўсталёўвае некалькі іншых парадак фарміравання Нацыянальнага савета правасуддзя ўпершыню пасля прыняцця новай Канстытуцыі. У гэтым артыкуле гаворыцца, што адна траціна сябраў Нацыянальнай рады правасуддзя будзе абраная Соймам з ліку міжнародных экспертаў. Гэты артыкул таксама прадугледжвае, што на працягу першага тэрміну сваіх паўнамоцтваў Нацыянальная рада правасуддзя павінна будзе правесці праверку ўсіх суддзяў на адпаведнасць іх пасадае. Гэтая праверка будзе грунтавацца на крытэрах кампетэнтнасці, прафесійнай этыкі і прыстойнасці. Па сутнасці, гэта азначае, што суддзі павінны будучы прайсці ацэнку, каб пацвердзіць сваю кваліфікацыю і адпаведнасць займаемай пасадае, як калі б яны былі прызначаны нанова. А сама Нацыянальная рада правасуддзя прыойме лепшую міжнародную практыку працы падобных органаў за кошт досведу міжнародных экспертаў.

Аўтары праекту Канстытуцыі прадугледзелі такое пераходнае становішча, каб правесці рэформу судовай сістэмы і пераканацца, што ўсе суддзі адпавядаюць новым стандартам незалежнасці, прафесіяналізму і этыкі. Гэта асабліва важна, калі ўлічваць папярэднія праблемы з залежнасцю суддзяў ад выканаўчай улады. Такая праверка дапаможа ўсталяваць новыя прынцыпы ў судовай сістэме і забяспечыць, што ўсе суддзі адпавядаюць высокім патрабаванням, неабходным для эфектыўнага і справядлівага правасуддзя ва ўмовах новай Канстытуцыі.

Для таго каб судовая сістэма была адэкватна прафінансавана, Нацыянальны савет правасуддзя будзе адыгрываць важную ролю ў гэтым працэсе. Ён будзе прадастаўляць ураду інфармацыю аб бюджэтных патрэбнасцях судовай улады ў час падрыхтоўкі праекта дзяржаўнага бюджэту. Больш за тое, Нацыянальны савет правасуддзя будзе мець права выступаць перад

Соймам, каб абараніць свае бюджэтныя прапановы ў ходзе абмеркавання і зацвярджэння дзяржаўнага бюджэту ў парламенце (артыкул 126).

Гэты механізм накіраваны на тое, каб гарантаваць, што суды атрымліваюць дастатковыя рэсурсы для сваёй незалежнай працы, і што іх патрэбы ўлічваюцца пры фарміраванні дзяржаўнага бюджэту. Гэта таксама падкрэслівае незалежнасць судовай улады, бо Нацыянальная рада правасуддзя наўпрост удзельнічае ў абмеркаванні фінансавых пытанняў, звязаных з судамі.

Праект Канстытуцыі прапануе дэталізаваную сістэму работы Канстытуцыйнага Суда, яго склад і паўнамоцтвы, каб забяспечыць эфектыўнае канстытуцыйнае правасуддзе і абарону асноўных правоў і свабод.

Прапануецца, каб Канстытуцыйны Суд складаўся з 15 суддзяў, якія прызначаюцца на 9 гадоў (артыкул 127). Суддзі прызначаюцца Соймам з ліку кандыдатаў, прапанаваных прэзідэнтам, Старшынёй Сойму і Старшынёй Вярхоўнага Суда, што забяспечвае разнастайнасць прадстаўленых інтарэсаў. Колькасць кандыдатаў, якія прадстаўляюцца, павінна быць не менш за два на кожную вакансію суддзі Канстытуцыйнага Суда, што гарантуе канкурэнтны выбар. Кожныя тры гады склад Канстытуцыйнага Суда абнаўляецца на адну трэць, што дапамагае падтрымліваць баланс паміж стабільнасцю работы Канстытуцыйнага Суда і неабходнасцю яго абнаўлення. Суддзі Канстытуцыйнага Суда самі выбіраюць сабе Старшыню і яго намесніка на тэрмін тры гады тайным галасаваннем, што з'яўляецца дадатковым элементам незалежнасці Канстытуцыйнага Суда.

Асноўныя адрозненні ў паўнамоцтвах Канстытуцыйнага Суда паміж праектам народнай Канстытуцыі (артыкул 128) і дзейнай Канстытуцыяй (артыкул 1161) заключаюцца ў наступным.

Па-першае, выключана норма папярэдняга канстытуцыйнага кантролю аб адпаведнасці Канстытуцыі законаў, прынятых парламентам, да іх падпісання прэзідэнтам. Гэта павінна пашырыць магчымасці для далейшых аспрэчванняў канстытуцыйнасці законаў.

Па-другое, у адрозненне ад дзейнай Канстытуцыі, у якой прадугледжана толькі частковая канстытуцыйная скарга, у праекце народнай Канстытуцыі ўводзіцца магчымасць падачы грамадзянамі поўнай канстытуцыйнай скаргі. Гэтае новаўвядзенне дазволіць грамадзянам аспрэчваць не толькі *праверку канстытуцыйнасці законаў, ужытых у канкрэтнай справе*, але і любое *ўшчамленне канстытуцыйных правоў і свабод пры вычарпанні ўсіх іншых прававых механізмаў*. У выніку, калі Канстытуцыйны Суд прызнае закон неканстытуцыйным, ён можа быць адменены або зменены для ўсіх, а не толькі ў канкрэтнай справе. Такая сістэма пашырае магчымасці грамадзян абараняць свае правы і рабіць унёсак у паляпшэнне заканадаўства ў цэлым.

Па-трэцяе, да паўнамоцтваў Канстытуцыйнага Суда дадаўся разгляд спрэчак, якія датычацца паўнамоцтваў розных канстытуцыйных дзяржаўных органаў і органаў мясцовага самакіравання.

Па-чацвёртае, праект Канстытуцыі дае таксама Канстытуцыйнаму Суду права працягнуць разгляд справы, нават калі яна была адклікана, што падкрэслівае яго незалежнасць. Канстытуцыйны Суд пры разглядзе пытання аб неканстытуцыйнасці нарматыўнага акта атрымлівае права прыпыніць дзеянне гэтага нарматыўнага акта, калі яго далейшае прымяненне можа прывесці да непапраўных наступстваў, чаго няма ў дзеючай Канстытуцыі.

Па-пятаяе, Канстытуцыйны Суд прымае канчатковае рашэнне аб зняцці Прэзідэнта з пасады за парушэнне ім Прысягі або ўчыненне злачынства, пасля таго, як такое рашэнне падтрымана Соймам (артыкул 92). А таксама выключаны паўнамоцтвы даваць заключэнні наяўнасці фактаў сістэматычнага або грубага парушэння Канстытуцыі парламентам.

У цэлым, праект Канстытуцыі пашырае паўнамоцтвы Канстытуцыйнага Суда, узмацняючы яго ролю ў прававой сістэме і ў абароне правоў грамадзян.

Справядлівае правасуддзе магчымае не толькі пры незалежнасці суддзяў, але пры рэальнай роўнасці бакоў у судовым працэсе - абвінавачванні і абароне. У сучаснай Беларусі гэты баланс парушаны: пракуратура захоўвае празмерна пашыраныя паўнамоцтвы, якія засталіся з часоў камуністычнага кіравання, калі пракурорскі нагляд адыгрываў цэнтральную ролю ў сістэме правасуддзя. У той жа час незалежнасць адвакатуры значна падарваная, паколькі ліцэнзаванне адвакацкай дзейнасці знаходзіцца пад кантролем Міністэрства юстыцыі, што дазваляе выкарыстоўваць гэты механізм для ціску на адвакатаў. Такое становішча спраў прыводзіць да парушэння прынцыпаў справядлівага суда. Пракуроры, валодаючы шырэйшымі магчымасцямі і рэсурсамі, дамінуюць у судовых працэсах, што ставіць абарону ў няроўнае становішча. Асабліва гэта прыкметна ў палітычна матываваных справах.

Вытокі такога парушанага балансу ў сістэме правасуддзя закладзены былі яшчэ з часоў Канстытуцыі 1994 года, у якой пракуратуры была адведзена цэлая глава, пры гэтым для гарантый незалежнай адвакатуры не знайшлося ніводнай нормы.

Праект народнай Канстытуцыі прапануе значныя змены ў паўнамоцтвах пракуратуры, накіраваныя на іх скарачэнне і прывядзенне ў адпаведнасць з міжнароднай практыкай.

У дзейнай Канстытуцыі паўнамоцтвы пракуратуры вельмі шырокія і ўключаюць агульны нагляд за дакладным і аднастайным выкананнем законаў (артыкул 125). Такая мадэль была ўспадкавана ад савецкай сістэмы, дзе пракуратура адыгрывала дамінуючую ролю ў прававой сістэме.

У праекце народнай Канстытуцыі паўнамоцтвы пракуратуры сканцэнтраваны на прыцягненні вінаватых у здзяйсненні злачынстваў да крымінальнай адказнасці, падтрыманні абвінавачвання ў судах па крымінальных справах, ажыццяўленні нагляду за выкананнем законаў у дзейнасці органаў дазнання і папярэдняга следства, у месцах папярэдняга зняволення і месцах пазбаўлення волі (артыкул 130). Гэтая змена адлюстроўвае міжнародную практыку, дзе функцыі пракуратуры абмежаваныя ў асноўным крымінальным пераследам і падтрыманнем абвінавачвання ў судзе, а наглядныя функцыі зведзены да мінімуму.

Акрамя таго, праект Канстытуцыі змяняе сістэму прызначэння пракурораў. Генеральны пракурор прызначаецца Соймам тэрмінам на пяць гадоў і не можа займаць пасаду два тэрміны запар. Гэта ўзмацняе незалежнасць пракуратуры ад выканаўчай улады, бо ў дзейнай Канстытуцыі генеральны пракурор прызначаецца і вызваляецца прэзідэнтам. У праекце таксама прадугледжана магчымасць прызначэння спецыяльнага пракурора, падсправядчака непасрэдна Сойму, што дадае элемент парламенцкага кантролю (артыкул 131).

Справядлівае правасуддзе немагчымае без рэалізацыі права на юрыдычную абарону, і для гэтага неабходна, каб адвакаты маглі свабодна і без страху выконваць свае абавязкі перад кліентамі. У сённяшняй Беларусі адвакаты часта сутыкаюцца з пазбаўленнем ліцэнзій за добрасумленнае выкананне сваёй працы, асабліва калі іх дзейнасць датычыцца абароны апазіцыйных дзеячаў ці крытыкаў улады. Каб пазбегнуць падобных сітуацый у будучыні, у праекце Канстытуцыі быў уведзены новы раздзел 12, прысвечаны адвакатуры.

Гэты раздзел замацоўвае інстытут адвакатуры як супольнасць адвакатаў, якія аказваюць на прафесійнай аснове юрыдычную дапамогу любым асобам у мэтах рэалізацыі і абароны іх правоў, свабод і законных інтарэсаў, а таксама забеспячэння доступу да правасуддзя. Праект Канстытуцыі гарантуе адвакатам рэальнае самакіраванне, а таксама кампенсацыю з дзяржаўнага бюджэту фінансавання дзейнасці адвакатаў, якія аказваюць юрыдычную дапамогу бясплатна ў прадугледжаных законам выпадках (артыкул 132).

Важным новаўвядзеннем з'яўляецца норма аб тым, што *рашэнні аб прысваенні або пазбаўленні статусу адваката будуць прымацца незалежным органам адвакатуры на аснове аб'ектыўных і галосных працэдур з правам абскарджання прынятага рашэння ў судзе* (артыкул 133). Гэта мусіць прадухіліць ціск на адвакатаў з боку дзяржавы. Таксама адвакатам прадастаўляецца права *свабодна ажыццяўляць сваю дзейнасць на ўсёй тэрыторыі Беларусі без дадатковых дазволаў* (артыкул 133).

Акрамя гэтага, праект Канстытуцыі гарантуе абарону адвакацкай дзейнасці ад умяшання і перашкод, прадастаўленне адвакатам доступу да неабходнай інфармацыі і ахову адвакацкай таямніцы (артыкул 134). Гэтыя меры скіраваны на забеспячэнне таго, каб адвакаты маглі эфектыўна абараняць правы грамадзян.

Такім чынам, праект народнай Канстытуцыі стварае ў Беларусі ўмовы для забеспячэння незалежнасці судовай улады, справядлівага правасуддзя і роўнасці бакоў у судовым працэсе. Увядзенне Нацыянальнай рады правасуддзя, скарачэнне паўнамоцтваў пракуратуры і гарантыі незалежнай адвакатуры накіраваныя на ліквідацыю палітычнага ціску на судовую сістэму і абарону правоў грамадзян. Гэтыя рэформы закліканы ўмацаваць прававую дзяржаву, забяспечыць рэальную абарону правоў чалавека і павысіць давер грамадзян да правасуддзя.